

Terorism în numele islamului? Despre relația dintre radicalizare și fundamentalismul religios, în discursul științelor sociale

Alina Pătru¹

Rezumat:

Prezentul studiu adresează problema spinoasă a rolului religiei în dezvoltarea radicalismului cu care se confruntă lumea de azi. Înmulțirea actelor teroriste în ultima vreme a dat naștere unor întrebări precum: este religia sursa violenței? Creșterea fundamentalismelor religioase poate fi corelată cu o creștere a radicalizării? Are terorismul un substrat religios, sau cauzele lui primare trebuie căutate în altă parte? Care sunt cele mai eficiente strategii de deradicalizare? În acest material se vor urmări câteva voci influente din domeniul științelor sociale, în special Gilles Kepel și Olivier Roy și se va evidenția direcția spre care se îndreaptă cercetarea din domeniul științelor sociale în analiza și interpretarea fenomenului.

Cuvinte-cheie:

islam, terorism, radicalism, radicalizare, fundamentalism, salafism, Olivier Roy, Gilles Kepel

Considerații introductive

Una dintre cele mai mari provocări cu care se confruntă astăzi cercetarea științifică preocupată de religios este să explice actele de terorism în numele religiei, considerate indicatoare ale radicalizării religioase violente actuale și, dacă este posibil, să contribuie la reducerea unor astfel de manifestări. În ariile tematice ale fundamentalismului religios, ale religiei și violenței sau ale războiului în numele lui Dumnezeu au apărut în ultima vreme o multitudine de publicații, unele semnate de specialiști în domeniul studiilor religioase, altele de cercetători din alte zone ale

¹ Alina Pătru, Lector pentru istoria și filosofia religiilor la Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” a Universității Lucian Blaga din Sibiu. E-mail: alina.patru@ulbsibiu.ro.

*Terorism în numele islamului? Despre relația dintre radicalizare și
fundamentalismul religios*

cunoașterii, care au acordat în ultimele decenii tot mai multă atenție aspectelor conexe ale religiei.

Lucrările din domeniul studiilor religioase și cele aparținând altor discipline se deosebesc atât prin punctul de pornire, cât și prin obiectivele pe care și le propun. În timp ce în arealul studiilor religioase interesul cercetării se îndreaptă în principal spre transformările religioase și efectele lor, specialiștii din celelalte domenii au obiective diferite: găsirea de strategii pentru combaterea violenței, înțelegerea dinamicilor sociale, formarea de politici în domeniul migrației, integrării și societății plurale, dezvoltarea de instrumente pentru pedagogia axată pe deradicalizare. Cu alte cuvinte, studiile din celelalte domenii ale științelor sociale pornesc de la conceptul de radicalizare și caută cauzele acesteia în interiorul și în afara religiei, în timp ce pentru studiile religioase nu conceptul de radicalizare este cuvântul-cheie, ci fundamentalismul religios și potențialul de violență al religiilor.

În ciuda folosirii frecvente a termenului, în studiile sociale nu există o definiție unanim acceptată a radicalizării. Totuși, o descriere bună a fenomenului este surprinsă în paragraful următor:

„La modul general, radicalizarea desemnează o evoluție care poate avea loc pe două dimensiuni. În primul rând este vorba de un proces de polarizare ideologică, în cadrul căruia persoane sau grupuri dezvoltă convingeri care se situează în contradicție puternică față de ordinea socială și politică existentă; în al doilea rând despre disponibilitatea crescândă de a folosi violența pentru impunerea acestor convingeri sau de a considera că violența folosită în acest sens este legitimă. Definițiile existente în literatura științifică accentuează și pun în relație aceste două dimensiuni în moduri foarte diferite.”²

Din descrierea de mai sus rezultă că radicalizarea religioasă este doar o posibilitate pe lângă multe alte forme de radicalitate de inspirație politic-ideologică. Dacă cercetările mai vechi au fost axate pe identificarea cauzelor radicalizării, astăzi se investighează mai ales căile ei specifice de dezvoltare. În această privință se vorbește despre o schimbare de paradigmă, pe care specialistul în domeniul terorismului John Horgan a exprimat-o prin formula „de la rădăcini la rute” (2008)³. O mare parte din cercetarea din zona științelor sociale se concentrează pe evoluțiile individuale ale celor care se radicalizează și pe dinamicile din cadrul grupurilor violente⁴. Atunci când iau în considerare factorii macro-sociali, unii oameni de știință tind să accentueze mai mult aspectele social-politice, precum integrarea deficitară, lipsa de perspective a tinerilor, evoluțiile global-politice, pe când alții insistă asupra potențialului de agresivitate al

² Art. „Radikalisierung”, în *Glossar*, în *DJI Impulse*, 2015 (1), 36.

³ În engleză: „From the roots to the routes”, preluat din Michaela Glaser, *Extremistisch, militant, radikalisiert?*, în *DJI Impulse*, 2015 (1), 6.

⁴ Glaser, 2015, 6.

unei religii sau asupra caracterului retrograd al culturii de origine a imigranților, care ar fi ratat modernizarea.

Gilles Kepel și teza substratului religios al terorismului islamic

Doi specialiști în studii politice care au devenit cap de afiș în controversa internațională pe această temă și care câștigă popularitate cu fiecare nou atentat sunt francezii Gilles Kepel și Olivier Roy. Gilles Kepel este un politolog și arabist francez de marcă, devenit cunoscut mai ales prin lucrarea „Dumnezeu își ia revanșa”⁵, ce pornește de la a constata „revenirea religiilor considerate depășite sub forma fundamentalismului, a pretenției de supremație absolută în cultură, stat și societate”⁶. Teza lui Kepel poate fi formulată în felul următor: **Islamizarea stă la baza radicalizării**. Cu alte cuvinte, în general, teroriștii religioși mai întâi aderă la islam în forma sa salafistă, iar apoi dezvoltă tendințe agresive. Islamului, fie el și în formula sa salafistă, îi revine, așadar, un rol central în radicalizarea violentă.⁷ Kepel avertizează că discursul salafist a marginalizat în spațiul public formele moderate de islam și a devenit dominant.⁸ De asemenea, el susține că statele europene trebuie să ia în serios eforturile membrilor ISIS de a scinda societatea europeană prin atentatele pe care le fac, de a sădi panica și de a contribui la respingerea în bloc a islamului european.⁹ După Kepel, ei își propun să adâncească prăpastia dintre musulmani și nemusulmani în Europa, pentru ca toți musulmanii europeni, fiind neacceptați de societatea europeană, să treacă de partea ISIS. Acesta ar duce la un război civil în Europa, urmând ca, după ce europenii și-ar distruge astfel propriile țări, pe ruinele Europei să vină ei și să întemeieze califatul.¹⁰ Kepel este convins că jihadiștii acționează din

⁵ Apărută în original cu titlul *La Revanche de Dieu. Chrétiens, juifs et musulmans à la reconquête du monde* în 1991 la Editions du Seuil, Paris. Traducerea română cu titlul *Dumnezeu își ia revanșa. Creștini, evrei și musulmani recuceresc lumea* a apărut în 1994 la Ed. Artemis, București.

⁶ Thomas Meyer, „Die Ironie Gottes”, în Tobias Mörschel (ed.), *Macht Glaube Politik?*, 2006, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 61.

⁷ Pentru o explicație succintă, vezi: Gilles Kepel, în: <https://www.nytimes.com/2017/04/05/magazine/france-election-gilles-kepel-islam.html>, 6.5.2020. Pentru exemple concrete, vezi: Gilles Kepel, *Terror in France. The Rise of Jihad in the West*, 2017, Princeton: Princeton University Press, 157.

⁸ Gilles Kepel, în: <https://taz.de/Islamexperte-ueber-Dschihadisten/!5335504/>, 6.5.2020.

⁹ Gilles Kepel, în: <https://www.nytimes.com/2017/04/05/magazine/france-election-gilles-kepel-islam.html>, 6.5.2020.

¹⁰ Gilles Kepel, în: <https://taz.de/Islamexperte-ueber-Dschihadisten/!5335504/>, 6.5.2020.

*Terorism în numele islamului? Despre relația dintre radicalizare și
fundamentalismul religios*

convingere religioasă, pentru că își fundamentează faptele prin ideologia salafistă.¹¹ De aceea, el consideră că soluția este accentuarea și mai puternică a principiului laicității sau al secularismului, caracteristic Franței, adică îndepărtarea și mai hotărâtă din spațiul public a oricărei forme religioase.¹²

Olivier Roy și disocierea dintre radicalizare și fundamentalismul religios

În contrast, politologul francez Olivier Roy dezvoltă teza că „**terorismul nu se naște din radicalizarea islamului, ci din islamizarea radicalismului**”¹³. Cu alte cuvinte, radicalismul are alte cauze primare și doar ca un pas ulterior se legitimează și prin factorul religios. O prezentare succintă a sistemului de gândire a lui Roy este necesară pentru înțelegerea afirmației sale.

Un element central al constructului intelectual al lui Roy este teza sa că desprinderea dintre religie și cultură este cauza primară a radicalizării religioase.¹⁴ Menționăm dintru început că prin termenul de radicalizare, Roy înțelege aici nu radicalizarea violentă, ci doar adoptarea de viziuni fundamentaliste. Care sunt bazele acestei teorii?

La o desprindere a religiei de cultură se poate ajunge fie pe baza secularizării tot mai accentuate, fie în cadrul globalizării. Secularizarea care marginalizează religiosul în spațiul public are drept efect faptul că religiosul este desprins de mediul său cultural și apare ca „religios pur”¹⁵. Roy formulează: „Secularizarea dă naștere religiosului”¹⁶, adică religiosului pur, care se percepe pe sine ca atare, ca ceva diferit de cultural. Dar secularizarea dă naștere și culturalului ca un factor diferit față de religios. Pentru Roy, cultura poate fi catalogată drept seculară, profană sau păgână, în funcție de gradul îndepărtării sale de valorile religioase. O cultură seculară este o cultură autonomă, dar care mai poartă în ea urme ale religiosului. O cultură profană este una care este total indiferentă față de religios, care ignoră religia și nu se orientează după valori de sorginte religioasă. O cultură este păgână dacă se află în opoziție față de religia

¹¹ Kepel, 2017, vi. Vezi în acest sens și colecția de documente Al Qaeda traduse în limba engleză: Gilles Kepel/Jean-Pierre Milelli (ed.), *Al Qaeda in Its Own Words*, 2008, Cambridge/MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

¹² Gilles Kepel, în: <https://www.nytimes.com/2017/04/05/magazine/france-election-gilles-kepel-islam.html>, 6.5.2020. Pentru problema secularismului ca element iritant vezi: Kepel, 2017, 141u.

¹³ Olivier Roy, *Jihad and Death: the Global Appeal of Islamic State*, 2017, New York: Oxford University Press, 6.

¹⁴ Teza este dezvoltată mai ales în cartea: *La sainte ignorance. Le temps de la religion sans culture*, 2008, Paris: Editions du Seuil. Aici vom folosi ediția germană: *Heilige Einfalt. Über die politischen Gefahren entwurzelter Religionen*, 2011, München: Pantheon.

¹⁵ Roy, 2011, 20.

¹⁶ *Ibidem*, 21.

respectivă. Ea poate să fie religioasă cu conotații religioase diferite, sau nereligioasă, „dar ea transportă valori precum libertatea absolută a omului, sacralizarea naturii sau a unui grup social, valori care nu stau doar în opoziție față de valorile religioase, ci vor să le înlocuiască pe acestea. Este timpul zeilor falși (omul, revoluția, rasa, statul)”¹⁷.

Globalizarea este cel de-al doilea element declanșator al procesului de separare dintre religie și cultură. Globalizarea înseamnă nu doar circulația oamenilor, ci în primul rând circulația ideilor, a obiectelor culturale, a informațiilor și a obiceiurilor de consum. „Pentru ca obiectul religios să poată circula, el trebuie să pară universal, nu legat de o anumită cultură pe care trebuie mai întâi să o înțelegi ca să poți surprinde valoarea mesajului religios. De aceea religiosul circulă în afara cunoașterii.”¹⁸ Un exemplu în acest sens îl constituie neohinduismul răspândit în Occident, care a lăsat cu totul la o parte ideea de castă și a reținut din hinduism doar anumite practici ascetico-spirituale, desprinse din contextul lor inițial, pe care occidentalul le practică pentru a urmări idealuri diferite de cele pe care le are în vedere credinciosul hindus tradițional.

În concepția lui Roy, globalizarea duce la uniformizarea stilurilor de viață, a normelor și a valorilor: peste tot este vorba despre afirmarea de sine, realizarea personală, fericire și bunăstare¹⁹. Globalizarea duce și la crearea unei piețe religioase în care potențialul client își caută împlinirea acestor nevoi. Religiile aflate fizic sau virtual în afara spațiului lor cultural încearcă să se impună pe această piață și își adaptează mesajul așteptărilor potențialilor adepți.²⁰ Elementele culturale particulare sunt date la o parte, universalul este accentuat sau inventat pe loc, și astfel mesajul religios se formatează pentru a răspunde așteptărilor clienților. Este un proces natural de adaptare la condiții de viață noi. Și în acest mod apar forme radicalizate ale religiilor.

Desigur că această adaptare nu reușește tuturor religiilor la fel de bine, ci există religii care ies în câștig și altele care ies în pierdere²¹. Cel mai mult câștigă acele religii care reușesc cel mai bine să se decupleze de realitățile culturale, iar din această categorie fac parte penticostalismul²² și diferitele fundamentalisme²³. Mișcările fundamentaliste se remarcă printr-o uniformizare a normelor, valorilor și structurilor sociale:

„Standardizarea se oglindește și în structura sociologică a adepților noilor mișcări religioase, care reunesc trăsături a ceea ce eu numesc neofundamentalism: structuri

¹⁷ *Ibidem*, 55.

¹⁸ *Ibidem*, 26.

¹⁹ *Ibidem*, 29.

²⁰ *Ibidem*, 221u.

²¹ *Ibidem*, 37.

²² *Ibidem*, 31.

²³ *Ibidem*, 24.

Terorism în numele islamului? Despre relația dintre radicalizare și fundamentalismul religios

familiale moderne (cupluri de vârstă apropiată și cu un grad de pregătire similar), dar valori conservative; lobism politic, pentru a propaga valori morale, dar dezinteres față de ideologia politică și față de forma statală; femei militante și active profesional, dar fixate în același timp pe rolurile tradiționale (noile purtătoare de batic se prezintă astfel); profesii moderne (ingineri, funcționari), dar discursuri despre „tradiție”; regulile sunt mai importante decât iubirea și compasiunea; comunitatea se delimitează, dar afirmă că propune o viziune universalistă a religiosului; indiferență față de cultura și arta tradițională, dar fascinație pentru tehnica modernă etc.”²⁴

Mișcările fundamentaliste sunt atractive și pentru convertiți. Convertirile sau reconvertirile celor seculari în interiorul propriei credințe au loc astăzi ca urmare a „unei experiențe personale, a unei iluminări, mai rar sunt un pas intelectual”²⁵. De multe ori convertitul are impresia că trebuie să renunțe complet la tot ceea ce nu este necesar, la tot balastul culturii profane sau păgâne pentru a se putea concentra total asupra mesajului religios. Fundamentalismul este pentru Roy în mod esențial anticultural, el bazându-se pe eliberarea religiosului de cultural, ades explicită și conștientă²⁶.

Care este, așadar, legătura dintre acest fundamentalism și radicalizarea agresivă, care se exprimă, de exemplu, prin acte de terorism?

Una dintre ideile importante evidențiate de Roy este că aderarea la fundamentalisme religioase și radicalizarea sunt două procese separate unul de celălalt. În același sens se exprimă Roy și în alte scrieri ale sale: „procesul radicalizării violente are puțin de a face cu practica religioasă, iar teologia radicală, așa cum este salafismul, nu conduce cu necesitate la violență”²⁷. Prin urmare, religiile care au ajuns la forme fundamentaliste în contextul globalizării nu reprezintă sursa directă a izbucnirilor violente. „Radicalizarea violentă nu este consecința radicalizării religioase”²⁸ este o idee recurentă a lui Roy.

În sprijinul ideii sale, Roy aduce ca exemplu salafismul contemporan. El nu neagă dezvoltarea, în ultimii 40 de ani, a acestei forme fundamentaliste de islam. Dar el consideră că salafismul ca formă modernă a islamului, chiar dacă ia amploare, nu poate fi făcut responsabil pentru actele teroriste ucigașe și sinucigașe. Imaginarul jihadismului și al salafismului se suprapun doar parțial, în amândouă curente existente și concepții fundamentale și interese divergente:

²⁴ *Ibidem*, 28u.

²⁵ *Ibidem*, 36.

²⁶ *Ibidem*, 195.

²⁷ Olivier Roy, *Al Qaeda in the West as a Youth Movement: The Power of a Narrative* (august 28, 2008). CEPS Policy Brief No. 168, 1, disponibil la SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1333550> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1333550>, 11.5.2020.

²⁸ Roy, 2017, 8.

„Dar în timp ce conceptul de califat este, într-adevăr, parte a imaginarului religios musulman, acest lucru nu este valabil și pentru căutarea morții. Salafismul, deși e acuzat de toate relele, condamnă sinuciderea, pentru că ea se substituie voinței lui Dumnezeu. Salafismul e preocupat în primul rând de codificarea comportamentului individual: el reglementează totul, inclusiv uzul violenței. Salafiștii nu caută moartea, ci, obsedați de mântuire, au nevoie de viață ca să se pregătească pentru întâlnirea cu Domnul lor, la sfârșitul unei existențe pământești trăite în concordanță cu poruncile și ritualurile religioase.”²⁹

Roy afirmă că salafismul nu e violent, pe când Kepel îl vede drept poarta de acces spre jihadism. Problema rezultă din faptul că termenul „salafism” este polisemic, iar cei mai mulți cercetători au preluat din limbajul comun distincția dintre cele două forme de salafism, una așa-numită „științifică” sau „pietistă”, ce respinge războiul, și una jihadistă. Această dublă folosire a termenului se bazează pe felul în care și-l atribuie cei care pretind pentru sine denumirea de salafist: „Există cel puțin două grupări distincte ale căror membri pretind că sunt salafiști. Prima, cu mult mai numeroasă, cuprinzând peste zece mii de oameni în Franța, este cea a salafismului numit de ceilalți «pietist» sau «științific»: ei sunt apolitici, promovează *da'wa* (prozelitismul), și nu jihadul. Cea de-a doua, numită a salafiștilor jehadiști, este o minoritate care crede că acțiunea violentă împotriva guvernelor «idolatre» (*taqut*) este singurul mod de a salva islamul”³⁰.

Dar Roy nu este de acord cu opinia larg răspândită conform căreia ar exista două forme de salafism. El argumentează că diferența dintre jihadism și salafism nu se limitează la atitudinea de bază față de viață sau de moarte, ci acoperă și alte domenii ale moralei. Există mari diferențe în ceea ce privește poziția femeii, care în viziunea ISIS nu trebuie să fie purtătoare de batic, nici subordonată bărbatului, în ce privește morală sexuală, tratamentul sclavelor sexuale și relația cu părinții. Prin urmare, raportarea la religie a grupării ISIS și a jehadiștilor în general nu este salafistă. Aceasta are nevoie de o abordare independentă, în afara cadrului salafismului.³¹

Dar ce este jihadismul dacă nu poate fi văzut ca o formă a salafismului sau ca o dezvoltare suplimentară a acestuia? Olivier Roy înțelege jihadismul de astăzi ca o formă de revoltă a tinerilor împotriva valorilor generației părinților lor. El apare astfel ca fiind înrudit mai degrabă cu Revoluția Culturală Chineză și cu alte mișcări similare. Roy scrie: „Jihadismul, cel puțin în forma în care apare el în Occident (ca și în Maghreb și în Turcia), este o mișcare de tineret care nu doar că este construită

²⁹ *Ibidem*, 4.

³⁰ Farhad Khosrokhavar, „The new European Jihadism and its avatars”, în *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society*, 2016, 2 (2), 7.

³¹ Roy, 2017, 58u.

Terorism în numele islamului? Despre relația dintre radicalizare și fundamentalismul religios

independent de referințele religioase și culturale ale părinților, dar este și inseparabilă de ‘cultura de tineret’ a societăților noastre. Această dimensiune generațională este fundamentală. Dar oricât de modernă ar fi, ea nu este specifică jihadului de astăzi. Revolta generațională s-a născut o dată cu Revoluția Culturală Chineză. Pentru prima dată în istorie o revoluție a fost îndreptată nu împotriva unei clase sociale, ci împotriva unei grupe de vârstă (cu excepția marelui lider, desigur). Khmerii Roșii și, ulterior, ISIS au îmbrățișat aceeași ură împotriva părinților. [...] Oriunde apare, această ură generațională are și o consecință logică: iconoclasmul cultural.”³²

Forma actuală de folosire a violenței în numele islamului este astfel înrudită cu alte forme de radicalism modern și reprezintă o noutate absolută pentru islam:

„De aceea, în locul unei abordări verticale pornind de la Coran până la ISIS, via Ibn Taymiyyah, Hassan al-Banna, Sayyid Qutb și Bin Laden, postulând un element invariant (violența islamică) despre care se afirmă că se manifestă cu regularitate, eu prefer o abordare transversală care încearcă să înțeleagă violența islamică contemporană în paralel cu alte forme de violență și radicalism care îi sunt foarte similare (revolta generațională, autodistrugerea, ruptura radicală cu societatea, o estetică a violenței, introducerea individului conflictual în cadrul unui narativ global, culte apocaliptice). Prea ades se uită faptul că terorismul suicidar și fenomenele precum Al Qaeda sau ISIS sunt noi în istoria lumii musulmane și nu pot fi explicate pur și simplu prin proliferarea fundamentalismului.”³³

Mai exact spus, este vorba despre o reformulare a antiimperialismului tradițional de stânga în terminologie islamică. Radicalismul violent de azi al Al Qaeda sau ISIS este „un avatar al radicalismului de extremă stângă. Targeturile sale sunt aceleași ca și targeturile tradiționale ale extremei stângi: imperialismul SUA, simbolurile globalizării”³⁴. Faptul că atât de mulți convertiți luptă pentru ISIS susține acest punct de vedere. Noutatea Al Qaeda sau ISIS nu constă, așadar, în folosirea violenței pentru atingerea propriilor țeluri (istoria islamului cunoaște mai multe faze de violență), nici în ideologia antioccidentală, care este împrumutată de la mișcările de extremă stângă, ci în forma ei sinucigașă: „Desigur, nici terorismul, nici jihadul nu sunt fenomene noi. [...] Nouă este asocierea terorismului și jihadismului cu căutarea deliberată a morții.”³⁵

Dar cine sunt noii radicali, în special în Europa? Roy constată că e vorba despre o grupă clar delimitată: imigranți din a doua generație, care au pierdut legătura cu cultura țării de origine a părinților lor, dar încă nu au prins rădăcini din punct de vedere cultural în noua lor țară, marcați atât de conflicte între generații, cât și de propria lipsă de perspective. Rândurile lor sunt îngroșate de un număr semnificativ de convertiți

³² *Ibidem*, 2u.

³³ *Ibidem*, 5.

³⁴ Roy, 2008, 6.

³⁵ Roy, 2017, 1.

care nu au origini de migranți. Și în aceste cazuri este vorba despre reprezentanți ai unor grupuri de la marginea societății, lipsiți de perspective. În orice caz este vorba, pentru Roy, de un fenomen marginal, ceea ce face neîndreptățită orice comparație cu nazismul sau cu alte ideologii similare.

Avem, așadar, de a face cu o instrumentalizare a religiei de către mișcările radicale, și nu de un radicalism religios în sine. Dar se naște întrebarea: de ce astăzi radicalitatea tinerilor lipsiți de orientare se îmbracă în mantia legitimizează a islamului? Roy are o explicație și pentru aceasta: „Acești ‘noi radicali’ îmbrățișează narativul Statului Islamic întrucât acesta este singurul narativ radical disponibil pe ‘piața globală a ideologiilor fundamentaliste’, spune Roy. ‘În trecut ei ar fi fost atrași, de exemplu, de extremismul politic de extremă stângă.’”³⁶ „Acești tipi sunt atrași de narativul propus de Daesh (ISIS, n.n.). Și Daesh este astăzi singurul grup internațional anti-societate, anti-ordinea mondială. Nu mai există o extremă stângă globală, internațională. [...] Singura mișcare globală în prezent este islamul radical, ceea ce explică numărul converțiilor – care este extraordinar. Numărul converțiilor care s-au alăturat jihadului este între 20 și 30 de procente.”³⁷

Așadar, ceea ce îi atrage pe tinerii adepți la Al Qaeda și ISIS este „nu atât o ideologie, cât un narativ”³⁸, o poveste, conținând următoarele elemente: suferința Ummei (comunității musulmane), constând din nedreptăți scoase din context îndreptate împotriva membrilor unei comunități imaginare; poziția, în viața de aici și în cea de apoi, a eroului care se sacrifică pentru suferința comunității; legitimarea religioasă care oferă potențialului terorist un orizont de sens mai larg; fascinația de a lupta împotriva ordinii globale și a relelor legate de aceasta.³⁹ Este vorba, așadar, de o poveste care satisface nevoia de sens al vieții la tineri și care îmbină elemente religioase și nereligioase, dar nu despre o ideologie care ar sta la baza violenței.

Prin urmare, Roy consideră că strategiile de deradicalizare ar trebui să se orienteze după aceste considerații. Concret, el afirmă:

„Ar trebui să încetăm să susținem efectul de oglindă care se produce dacă jucăm după cuvintele AQ. După cum am menționat anterior, principalele afirmații ale AQ sunt:

- 1) AQ este avangarda și paroxismul «mâniei musulmane».

³⁶ Davide Lerner, *It's Not Islam That Drives Young Europeans to Jihad, France's Top Terrorism Expert Explains*, în <http://www.haaretz.com/world-news/europe/1.791954>, 4 iunie 2017, 20.6.2017.

³⁷ Roy, în Isaac Chotiner, *The Islamization of Radicalism. Olivier Roy on the misunderstood connection between terror and religion*, 22 iunie 2016, pe: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/interrogation/2016/06/olivier_roy_on_isis_brexit_orlando_and_the_islamization_of_radicalism.html, 13.5.2020.

³⁸ Roy, 2008, 7.

³⁹ *Ibidem*, 7.

Terorism în numele islamului? Despre relația dintre radicalizare și fundamentalismul religios

2) Teroriștii sunt eroi.

3) AQ întruchipează islamul radical sau, mai precis, întruchipează «radical» islamul.

Pentru a anula prima afirmație, ar trebui să încetăm să vorbim despre musulmani prin lentila terorismului și ar trebui să stabilim un proces coerent pe termen lung de integrare a islamului ca simplă religie într-un context occidental.

Pentru a distruge a doua afirmație, ar trebui să subliniem natura reală a radicalilor: nu diavoli puternici, ci delincvenți mărunți și adesea fără succes, într-un cuvânt, loseri, care nu au niciun viitor. [...]

Pentru al treilea element, ar trebui să încetăm promovarea islamului «bun» versus islamul «rău», deoarece aceasta susține ideea că AQ este o organizație religioasă. AQ nu este o organizație religioasă; nu este ramura armată a salafismului. Și, apropo, promovarea «islamului bun» prin mijloace guvernamentale înseamnă a da sărutul morții gânditorilor musulmani «liberali». Dacă AQ este un fenomen modern, și nu expresia islamismului fundamentalist, nu are rost să promovăm islamul liberal modern împotriva AQ. Procesul de secularizare sau acomodare a Islamului în Occident poate avea loc, dar pentru a avea succes, el trebuie să fie întreprins în afara cadrului antiterorist.

Ar trebui să abordăm celelalte aspecte legate de musulmanii de a doua generație (crime de onoare, salafism) drept ceea ce sunt, adică fenomene de tranziție socio-culturală, și nu ca semnale ale terorismului. Ar trebui să dezislamizăm AQ – nu să o demonizăm ca fiind un «islam rău». Aceasta înseamnă secularism.⁴⁰

Același lucru este valabil și în cazul ISIS: „Problema de acum este de a demasca narațiunea Daesh. Ar trebui să penalizăm Daesh neprezentând-o drept cea mai mare amenințare la adresa civilizației occidentale – aceasta le justifică propaganda. Al doilea punct este că nu ar trebui să permitem islamului radical să aibă monopolul asupra islamului. Pentru aceasta, ar trebui să permitem să se dezvolte un islam normal, nu un islam moderat. Conceptul de islam moderat este înșelător: nu există religie moderată. Calvinismul nu este moderat. Calvin și Luther nu erau moderați. Erau radicali. Dar putem avea credincioși moderați care nu neapărat cred moderat. Ar trebui să lăsăm islamul normal să fie prezent ca religie în spațiul public. În Statele Unite acest lucru este mai ușor, deoarece religia este acceptată. Dar în Europa este o problemă. Tendința în Europa este de a considera orice religie ca o potențială problemă. [...] Răspunsul la radicalism în Franța este marginalizarea tot mai accentuată a religiei. Este expulzarea religiei din spațiul public. Și dacă expulzezi religia din spațiul public, atunci o lași pe seama extremiștilor și a radicalilor.”⁴¹

⁴⁰ *Ibidem*, 7u.

⁴¹ Roy, în *Chotiner*, 2016.

Decuplarea religiei de cultură a revenit astfel în prim-plan prin efectele sale. Însă, așa cum se poate deduce, problema privește în primul rând Occidentul, nu islamul. Cu cuvintele lui Roy, „redefinirea relațiilor dintre religie și politică este o provocare nouă pentru Occident, iar aceasta nu doar din cauza islamului. Islamul este o oglindă în care Occidentul își proiectează propria criză de identitate. Noi trăim într-o societate postculturalistă, iar acest postculturalism este fundamentul revirimentului religios contemporan.”⁴².

În ce privește discursul ISIS, este vorba despre o îmbinare între date geopolitice locale și teorii globale, aseasonate cu un dram de religios deculturalizat: „Motivele creșterii ISIS sunt fără îndoială legate de contextul din Orientul Mijlociu, iar dispariția sa nu ar schimba elementele de bază ale situației geostrategice. Dimpotrivă, le va recompune, prin crearea unui spațiu liber pe care alte forțe active în regiune se vor grăbi să îl umple. ISIS nu a inventat terorismul: el își extrage resursele dintr-un bazin preexistent. Geniul ISIS este de a oferi tinerilor voluntari narativul în cadrul căruia își pot atinge aspirațiile.”⁴³.

Reflexiile lui Olivier Roy arată că trebuie deosebite următoarele aspecte:

1. Islamul, care nici în formele sale fundamentaliste salafiste nu promovează actele de terorism;

2. Nucleul ISIS din țările arabe, care prelucrează și reinterpretează, printre altele, și situația geostrategică din zonă;

3. Nemulțumirea, lipsa de sens și fascinația morții la tinerii din cultura occidentală atrași de nihilism, pentru care, pe de o parte, discursul ISIS întruchipează idealurile promovate mai demult de alte mișcări de extremă stângă, care, pe de altă parte, resimte nevoia de valori sacre, dar și de a găsi o cale facilă către mântuire.

Concluzia este că radicalizarea violentă se produce prin conlucrarea mai multor factori, între care religiile, fie ele și radicalizate, joacă un rol marginal. Mai degrabă, grupurile radicale de extremă stânga se folosesc printre altele și de conținut și imagini religioase, pe care le instrumentalizează pentru a le pune în slujba scopurilor proprii.

Spre un consens științific?

Așa cum precizam dintru început, Roy este un autor foarte prezent mediatic azi. Rezistă însă ideile sale și criteriilor de verificare științifică? Cum pot fi încadrate tezele lui în ansamblul discuțiilor științifice de astăzi?

Există multă literatură care abordează cauzele apariției fundamentalismelor. Aceasta îi dă dreptate lui Roy, recunoscând amalgamul cultural rezultat în urma

⁴² Olivier Roy, *Secularism confronts Islam*, 2007, New York: Columbia University Press, xiii.

⁴³ Roy, 2017, 5.

*Terorism în numele islamului? Despre relația dintre radicalizare și
fundamentalismul religios*

globalizării drept un factor favorizant. Și faptul că fundamentalismul se construiește pe premise moderne, și nu reprezintă o întoarcere la trecut, ci o reinterpretare a propriei tradiții, este deja general acceptat⁴⁴. Urmările decuplării dintre religie și cultură în cadrul secularizării și globalizării sunt o teză originală a lui Roy, prezentă la alți autori doar indirect, receptată între timp de la el. Dar cum se prezintă lucrurile în cazul opiniei sale despre rolul religiei în procesul de radicalizare violentă?

Acest subiect este analizat și de experții în terorism Anne Aly și Jason-Leigh Striegher. Concluzia lor este că „religia nu este în mod necesar motivația primă pentru indivizii care aderă cauzelor extremiste”⁴⁵, dar că „religia joacă un rol în radicalizare, [...] ca un vehicul pentru întărirea legăturilor de grup, ca un template moral pentru a delimita între cei care aparțin și cei care nu aparțin grupului, ca o ideologie legitimatoare folosită pentru a autoriza uzul violenței și ca o bază narativă pentru identitatea colectivă de victimă”⁴⁶. Cei doi autori se apropie de concepția lui Roy, dar subliniază mai mult decât el că elemente religioase sunt prezente în legătura dintre membrii grupului radical și în narațiunea motivatoare.

Sociologul franco-iranian Farhad Khosrokhavar s-a ocupat la rândul său de fenomenul jihadismului european. El îi dă dreptate lui Roy în următoarele puncte: fără a-l cita pe Roy, vorbește și el despre o legătură cu utopiile sociale mai vechi și cu mișcările de extremă stângă⁴⁷, despre conceptul fantezist de neo-umma⁴⁸, despre „societățile hiper-seculare” ca factori promotori ai jihadismului⁴⁹, despre fascinația morții, care le oferă făptașilor un sentiment de superioritate față de concetățenii paralizați de frică și le promite răsplată în cer pentru determinarea cu care au urmat voii lui Dumnezeu⁵⁰. El face o deosebire între Al Qaeda și ISIS din punctul de vedere al propagandei și ajunge la concluzia că în timp ce Al Qaeda construiește totuși pe o șină mai pronunțat ideologică, în interiorul căreia are loc și dimensiunea religioasă, ISIS e axat mai mult pe stârnirea emoțiilor: „Strategiile de atragere de membri ale «Statului Islamic» au foarte puțin spațiu dedicat religiei. Ele exaltă impresia de virilitate războinică și de eroism excepțional în rândul acestor tineri adepți mai degrabă decât să facă referiri la islamul propriu-zis”⁵¹.

⁴⁴ Vezi, de exemplu, Thomas Bauer, *Die Kultur der Ambiguität. Eine andere Geschichte des Islams*, 2011, Berlin: Verlag der Weltreligionen, 58u.

⁴⁵ Anne Aly/Jason-Leigh Striegher, *Examining the Role of Religion in Radicalization to Violent Islamist Extremism*, in: *Studies in Conflict & Terrorism*, 2012, 35 (12), 858.

⁴⁶ *Ibidem*, 859.

⁴⁷ Khosrokhavar, 2016, 13.

⁴⁸ *Ibidem*, 11.

⁴⁹ *Ibidem*, 14.

⁵⁰ *Ibidem*, 11, 24.

⁵¹ *Ibidem*, 23.

Dar Khosrokhavar pune și accente noi: jihadiștii de azi (de după începerea războiului civil din Siria din 2013) nu mai provin doar de la marginea societății, ci bazinul de recrutare se lărgeste spre clasa de mijloc. În acest caz la mijloc sunt mai ales probleme cu autoritatea și normele⁵². Khosrokhavar vorbește în acest sens despre „idealuri anti-Mai 68”:

„...atunci, tinerii căutau intensificarea plăcerii în infinitatea dorinței sexuale redobândite; în prezent, scopul este de a defini parametrii dorinței și de a impune, urmând un islamism riguros, restricții asupra propriei persoane, ridicând astfel respectul de sine. În trecut, năzuința era să se elibereze de restricții și ierarhii nejustificate, astăzi acestea sunt căutate cu nerăbdare. Există o nevoie de norme sacre, care sunt dincolo de judecata umană și care sunt în acord cu transcendența divină; aceste norme sunt dorite și consacrate, susținute de războiul sfânt.”⁵³

Și în acest punct Khosrokhavar se mișcă pe linia lui Roy. El vede în radicalizarea violentă o formă de critică culturală. Ea este o reacție la secularizarea extremă, promovată de statele europene, ca și la libertinajul moral al ultimilor ani. Khosrokhavar vorbește în cazul acestor tineri despre „fantezii ale standardelor sacre”, despre „o credință naivă”, precum și despre strădania „de a combate răul în numele unei forme religioase ale cărei aspecte monstruoase și dezumanizante ei nu le percep”⁵⁴. De reținut această nevoie de valori sacre și de stăpânire de sine ca mijloc de a spori stima de sine.

Noi rezultate ale cercetării sunt sistematizate de politologul Michail Logvinov⁵⁵. Concluzia lui în urma analizei salafismului și discursurilor radicale și teroriste este că salafismul nu poate în niciun caz să fie văzut drept cauza terorismului și că este fals să stigmatizăm moscheile salafiste drept cuiburi ale radicalizării. Legăturile cu religia nu lipsesc, dar sunt mai complexe:

„A considera salafismul drept cauză a terorismului și a jihadismului nu corespunde rolului său real în «piesa de teatru a radicalizării». În unele segmente ale mediului musulman informal poate să apară, ca urmare a identificării cu grupul de referință, presiunea emoțională de a apăra «umma atacată» și de a opune «rezistență». [...] Dar ar fi o eroare să se considere că această presiune, văzută ca resursă a acțiunii politice, ar avea de a face în mod primar cu salafismul. «Pepiniera» jihadismului nu este salafismul, sunt două aspecte: pe de o parte, războaiele (interpretate confesional) din țările cu populație musulmană și/sau «războiul împotriva terorismului», interpretat ca «război împotriva islamului» și a tradiției islamice; pe de altă parte, textele la care

⁵² *Ibidem*, 9.

⁵³ *Ibidem*, 9u.

⁵⁴ *Ibidem*, 10.

⁵⁵ În Michail Logvinov, *Salafismus, Radikalisierung und terroristische Gewalt*, 2017, Berlin: Springer.

Terorism în numele islamului? Despre relația dintre radicalizare și fundamentalismul religios

recurg jihadiștii, care dezvoltă o teologie a violenței presărată cu versete din Coran și cu afirmații ale Profetului. O teologie a violenței specifică, subculturală sau mai bine zis contraculturală este motorul radicalizării.”⁵⁶

Prin aceasta, Logvinov îi dă dreptate în multe privințe lui Roy, fără a îl cita. El numește afirmațiile de tipul celor făcute de Kepel drept forma veche, depășită a cercetării în domeniul radicalizării: „În locul abordărilor multicauzale, pluristratificate, cercetarea în domeniul radicalizării a pornit mult timp de la premisa indivizilor mânați de o ideologie, respectiv de o concepție islamică radicală.”⁵⁷ Logvinov îi dă dreptate lui Roy și în felul cum interpretează discursul jihadist și în recomandările pe care le face politicului:

„Cadru de interpretare jihadist conține discursuri politice, morale, psiho-sociale și religioase. Narativul religios proiectează scenariul unui război al Vestului împotriva islamului și al islamului împotriva cruciaților occidentali. Este contraproductiv în sensul sincronizării cadrelor dacă măsurile statale, respectiv cele internaționale, s-ar potrivi în framing-ul în care «Vestul» atacă «islamul» și îi persecută pe musulmani, în timp ce jihadiștii doar se apără.”⁵⁸

Concluzii

Așadar, opinia dominantă în cercetarea de azi este că trebuie trasă o linie clară de demarcație între fundamentalismul religios și radicalizare. Dacă fundamentalismul se naște în interiorul religiei, mișcările radicale sunt o realitate distinctă de religios. Ele instrumentalizează religia, adică se folosesc de ea pentru a atinge scopuri care nu fac parte strict din sfera religiosului. Dacă există totuși și voci, precum cea a lui Gilles Kepel, care vorbesc cu autoritatea unei catedre academice despre islam, fie și doar în una dintre formele sale, ca sursă a terorismului și a radicalizării, majoritatea cercetătorilor din arealul larg al științelor sociale au azi o viziune mai complexă, în care factorul religios joacă un rol subordonat în ce privește proliferarea radicalismului. Conform acestora, măsurile pe care trebuie să le ia actorii politici pentru a preveni escaladarea violenței vizează în primul rând rectificarea grilei de interpretare a fenomenului și asigurarea cadrului necesar pentru exprimarea liberă a religiilor în spațiul public contemporan.

⁵⁶ *Ibidem*, 113.

⁵⁷ *Ibidem*, 105f.

⁵⁸ *Ibidem*, 110.